

Ружица ФИЛЧЕВА

**ЗА ХОЛАНДСКОТО „ALSJEBLIEFT“
И БЪЛГАРСКОТО „АКО ОБИЧАШ“ –
ХИПОТЕЗА ЗА СХОДСТВОТО И РАЗЛИЧИЯТА**

*Добри маниери има онзи,
който поставя най-малко хора
в неудобно положение.*

Джонатан Суифт

Хилядолетия наред човешките култури и цивилизации са влизали в съприкосновение помежду си, боравейки по един или друг начин с едно удивително по същността си средство: формите на учтивост. Вербални или невербални, те несъмнено са били различни за различните общества, но неизменно са съпътствали човеците както в ежедневието, така и по време на търговски или военни преговори. В настоящата езиковедска статия аз си поставям за цел да проследя в контрастивен план честотата и начините на приложение на една от формите на учтивост, срещаща се както в българския, така и в нидерландския език — езици, принадлежащи съответно към славянското и германското езиково семейство.

Бих започнала с уговорката, че наблюденията ми ме довеждат до не особено радващото заключение, че има чувствително разминаване между словното богатство на един книжовен език, какъвто е родният ни, и практическата му употреба от мнозинството съвременни българи, които, дали от недостатъчно възпитание, ниско културно самосъзнание, или криворазбрана цивилизованост, изразяваща се в малодушна склонност да се копира безропотно модерният високомерен, нерядко арогантен стил на поведение, откровено пренебрегват онези изразни средства, които езикът е изграждал и утвърждавал в продължение на столетия, а предците ни са използвали хилядолетия наред, без да се оплакват от „бремето“ им: формите на учтивост.

Повод за настоящата статия е личното ми впечатление, че в нидерландския език има една учтива форма, която етимологично е идентична с българското „ако обичаш/ако обичате“: *alsjeblijft/alstublijft*. Дали тези (все още живи) форми на учтивост със сходна етимология са характерни и за други съвременни езици, е възможен предмет на отделно изследване. Но на какво се дължи тази особеност?

В един свят, решил, че няма алтернатива освен глобализацията в политическо и икономическо отношение, формите на учтивост осезаемо изчезват. Според Българския тълковен речник (1993, 1003) учтив е човек, „който има прилични обноски“, който е „любезен, внимателен, вежлив“. Ненаправно авторът на „Приключенията на Гъливер“ счита старанието да не поставяш околните в неловко положение за добродетел. От езикова гледна точка обаче неговото твърдение би могло да се разтълкува като необходимост да използваш лексикалното богатство на един език, бил той чужд или матерен, по начин, предполагащ възможно най-малък риск от недоразумение и злепоставяне. Фактор от съществено значение в това отношение може да бъде и боравенето с културните различия или културната идентичност. Според нидерландския социолог Х. Хофстеде културата като усвоено, специфично за дадена група или категория „ментално програмиране“ е едно доста широко понятие. То е свързано с фундаментални човешки процеси — не само дейности, възприемани като средство за духовно развитие — образование, изкуство, литература — но и с обикновени, ежедневни действия, като храненето, грижата за тялото, запазването на известно физическо разстояние спрямо другия, изразяването или прикриването на чувства, отношенията между мъжа и жената и не на последно място общуването, комуникацията, т. е. с неща, от които може да боли (Hofstede 2004, 15—16). В този смисъл удачната употреба на форми на учтивост спомага за избягване на недоразумения не само при ползването на даден чужд език и съприкосновението с друга национална култура, но и в контактите между сънародници или дори съграждани, идващи от различна семейна, религиозна и(ли) професионална среда или представители на различни поколения.

Езикови форми за изказване на молба

Една от формите, в които се изразяват междучовешките отношения, е изказването на молба. Според Български тълковен речник (1993, 443) молбата е „Обръщение към някого с цел да се удовлетвори някоя нужда, да се изпълни някакво желание на онзи, който се моли“. На български вербалните изразни средства, които се използват при изказ-

ване на молба, са основно две: „моля (те/ви/Ви)“ и „ако обичаш/обичате“¹. В нидерландския език лексикалното изразно средство в това отношение е на практика едно: *alsjeblijft/alstublijft*, което в превод на български буквално означава „ако обичаш/ако обичате“.

Българското „ако обичаш/ако обичате“ има следните морфологично-синтактични и семантични характеристики:

1) подчинителен условен съюз: ако;

2) преходен глагол „обичам“ в несвършен аспект в значение на „приятно ми е да правя нещо, изпитвам удоволствие“ (БТР 1993, 532) в спрегната форма във II лице съответно единствено и множествено число/учтива форма: обичаш/обичате.

За нидерландското *alsjeblijft/alstublijft* морфологично-синтактичните и семантични характеристики са следните:

1) подчинителен условен съюз *als* (ако);

2) задължително в синтактично отношение при преходни глаголи допълнение *het* ('t), което при варианта с личното местоимение за II лице единствено число *je* е отпаднало, ефектът от което е благозвучност;

3) задължителен за нидерландското изречение подлог (тук представяван от лично местоимение във второ лице учтива/неучтива форма: *je* (ти) / *u* (Вие));

4) преходен глагол *believen* в значение на „желая, предпочитам, угодно ми е“ (Van Dale 1991, 149), в спрегната форма във II лице съответно в единствено и множествено число (които на нидерландски език съвпадат): *belieft*, и което в разговорния език се превръща във форма със синкопирано „е“: *blieft* (обичаш/обичате).

В етимологията както на ***alsjeblijft* (*als het u belief*)**, така и на **ако обичаш** се забелязва конотативният нюанс на персонализацията. С използването на този израз адресантът дава свобода на реципиента да направи своя избор. В случай на удовлетворяване на подобна молба реципиентът е сторил това доброволно, с вътрешна убеденост в правотата на избора си. Той „обича“ да направи това.

Същото обаче не се наблюдава в израза „моля (те/ви/Ви)“: тук адресатът възприема молбата като средство да се повлияе на решението му; такава молба може да бъде удовлетворена не от вътрешно убеждение, а от предпочитание да се угоди на молещия, дори от малодушие или безсилие да се отстоява евентуална по-различна посока на поведение. Той прави това, защото другият го е „помолил“.

¹ Съзнателно оставям извън обсега на вниманието си варианти на форми на учтивост като „Бихте ли били така добър...“ и под. (б. а.)

Възможни варианти на превод

Нидерландската учтивя форма *alsjeblijft* има три основни значения (според *De grote Prisma Nederlands* 1997, 36):

- **hier is het** (als iemand iets aangeeft);
- **graag** (als iemand iets vraagt);
- **wil je zo vriendelijk zijn?** (als men iemand iets vraagt).

На български тези основни три значения биха могли да се преведат като:

- **ето/заповядай** (при подаване на нещо);
- **с удоволствие** (като положителен отговор на отправена молба);
- **ще бъдеш ли така любезен?** (при подсилване на отправена молба).

Тези варианти се подчиняват най-вече на фактора „комуникативна ситуация“. Очертават се две основни категории на значението на *alsjeblijft/alstublicht*:

— **подаване или представяне**. В такива комуникативни ситуации *alsjeblijft / alstublicht* най-често се предава със „заповядай(те)“:

(1) *Die kant op. Alstublicht. Насам. Заповядайте. представяне, подкана*

(2) *Hier is uw paspoort. Alstublicht! Ето паспорта Ви. Заповядайте. подаване, връчване*

(3) *Ik heb een cadeautje voor je. Alsjeblijft! Имам подаръче за теб. Заповядай! подаване, връчване*

(4) *Mag ik even bellen? — Alstublicht! Може ли да ползвам телефона? — Заповядайте! / Моля! съгласие*

— **молба**. В такива комуникативни ситуации еквиваленти на „*alsjeblijft / alstublicht*“ се явяват и двата учтиви израза — „ако обичаш /ако обичате“ и „моля/те/ви/Ви“, както при изказването на вежлива молба, така и за подсилване на настояването в заповедни изречения:

(5) *Geef mij de hoed alsjeblijft. Подай ми шапката, ако обичаш. (вежлива) молба*

(6) *Wil je alsjeblijft niet vloeken? Не псувай, моля те. / Не псувай, ако обичаш. препоръка*

(7) *Schei toch alsjeblijft uit met dat lawaai! Я, моля ти се, престани с този шум! настоятелна молба*

(8) *En nou ophouden alsjeblijft!!! Goed begrepen? Хайде сега, стига вече, много ви моля!!! Ясно ли е? строго повелително настояване*

(9) Нидерландскоезичните деца, когато искат да изпросят от родителите си шоколад или возене на въртележката, хленчат с **Alsjebliiiiieft!**

(специфичното изписване мое, Р. Ф.), като проточват още повече дългото „и“. На български подобна молба се изразява със специфичен интонационен нюанс в **Моля те / моля ти се!**

(10) **Alsjeblieft zeg!** Ама, **моля ти се!** (Прекаляваш! На какво прилича това!) *възмущение*

и др. под.

В комуникативни ситуации (6) и (5) може да има известен нюанс в значението, който при устна реч се изразява, съответно разграничава посредством интонацията и характерни невербални актове като мимика, поглед и под. Така например, ако емоциите са положителни, тази фраза (6) би се произнесла спокойно, нежно, с едва доловима усмивка, гледайки другия в очите, докато ако човек е в афектирано състояние, би казал същото категорично, със специфично изражение на лицето и с тон, нетърпящ възражения. В този смисъл от значение е не само комуникативният контекст (препоръка), но и самата извънтекстова ситуация. Същото се отнася и за изречение (5), което може да е произнесено от тръгващ си гост с тон, допускащ по принцип и учтив отказ поради евентуална обективна невъзможност на адресата да осъществи искането; може и да е отправено и от високопоставена особа до дългогодишния верен иконом, когото дори не е нужно да погледнеш в очите, за да подсилиш ефекта от молбата си — малко ленивият тон изразява увереност, че тя така или иначе ще бъде незабавно и покорно изпълнена.

(10) е пример как и на български, и на нидерландски език вербална форма за изказване на молба (*alsjeblieft*, моля ти се) се използва за предаване на възмущение.

Що се отнася до употребата на *alsjeblieft* в комуникативни ситуации на подаване, връчване или представяне, тази учтива форма е неизменна за нидерландския език, тя се възприема като нещо необходимо и нормално както от говорещия, така и от реципиента. Значението „заповядай“ е съпроводено в този случай с невербален приканващ, поднасящ жест. Докато ви подава документа за самоличност, адресантът произнася „*alstublieft*“, „заповядайте“, докато ви кани да разгледате къщата, която евентуално ще наемете, домакинът прави специфичен жест с ръка, също произнасяйки „*alstublieft*“, „заповядайте“. Тази форма на учтивост е съпроводена от самото действие и оказва на реципиента влияние в такъв смисъл, че той приема ролята на получател.

В по-специфични ситуации като (3) е възможно изговарянето и подаването на предмета да не съвпадат изцяло. Тогава „*alsjeblieft*“ е

придружено от визуален контакт между участниците в комуникативната ситуация и значението „ето“ се измества в посока на „виж, давам ти това“. В такива случаи „alsjeblijft“ не просто придружава невербалния жест, а е израз на интенцията, с която се подава предметът.

Честота на употребата

Налага се обаче констатацията, че за разлика от нидерландската учтива форма — alsjeblijft/alstublijft, българското ѝ етимологично съответствие — ако обичаш/ако обичате, е в процес на архаизация. Това изглежда логичен продукт на нашето съвремие. В съгласие с принципа „Природата не търпи празно място“, отпадането на формата „ако обичаш/ако обичате“ се компенсира с вербални и невербални субститути като въпросителни изречения, междуметия, засилена жестикулация и мимика, както и пълна липса на такава, водеща до риск от недоразумения. Така в посочените по-горе примерни комуникативни ситуации (2), (4), (5), (6) и (7), българските форми „ако обичаш/ако обичате“ през последните години е много по-вероятно да бъдат заменени с варианти като:

(2) ... (мълчание)

(4) Мога ли да ползвам телефона? — Разбира се. / ... (мълчалив жест с ръка или безмълвно връчване на телефонния апарат)

(5) Подай ми шапката./Би ли ми подал шапката?/Жоре, я ми подай шапката.

(6) Защо псуваш?/Не харесвам мъже, които псуват. / Имаш мръсна уста.

(7) Я престани с този шум!

Подобен процес на архаизиране, макар и далеч по-слабо изразен, се наблюдава и в съвременния говорим нидерландски език. Комуникативни ситуации, в които събеседниците използват alsjeblijft, поставяйки се във взаимно подчинена позиция, напоследък се изместват от следните алтернативи:

— употреба на частицата *even* (за малко): *Zou ik uw pen even mogen lenen?* Може ли да ползвам за малко химикалката Ви?

— вербализиране на личното чувство при отправяне на молба: *Ik vind het niet fijn als je vloekt.* Не ми харесва да псуваш.

Ik zou het prettig vinden als je niet meer vloekt. Ще ти бъда благодарна, ако спреш да псуваш.

— понякога *alsjeblijft* се заменя с *als je wilt* (буквално „ако искаш“):
Geef mij de hoed **als je wilt**. Поддай ми шапката, **ако искаш**.

— или направо се изпуска в молбата: *Kunt u mij mijn hoed geven?*
Може ли да ми подадете шапката?

Mag ik mijn hoed? Може ли шапката?

При изразяване на по-настоятелни покани или нареждания, т. е. с повелително наклонение, *alsjeblijft* се измества през последните години и от изрази като:

— *U wordt vriendelijk verzocht om links te parkeren*. Любезно Ви молим да паркирате отляво.

— *U wordt verzocht om links te parkeren*. Молим Ви да паркирате отляво.

или по-директно:

— *U moet links parkeren*. Паркирайте отляво.

Дадените преводи на примерите по-горе се явяват не само преводни варианти на формите, изместващи „*alsjeblijft*“, подобни формулировки се срещат все по-често и като субститути на българското „ако обичаш“. Интересно е, че в българския се запазват изрази с форми на глагола „моля“, както личи от примери (6) — (9). В последните примери използваният на нидерландски глагол *verzoeken* е синоним на *alsjeblijft* и означава буквално „моля“. Оформя се и наблюдението, че изместването на *alsjeblijft* с изрази като „*even*“ и „*mag ik*“ съответства и на изместването в българския език на „ако обичаш“ с изрази като „за малко“ и „може ли“.

Интересно е да се отбележат и още два примера на учтива молба:

— *Kort graag*. (в говоримата реч: буквално: „с удоволствие“) Накратко, **ако обичате**. Бъдете кратък, **моля**. **Ще Ви помоля** да бъдете кратък.

— *Links parkeren s.v.p.* (в писмената реч: от френското *S'il vous plaît*) **Моля**, паркирайте отляво.

За разлика от нидерландския, който в подобни комуникативни ситуации борави със синоними на „ако обичате“ или „моля“, в превод на български тези учтиви форми се оказват неизбежни.

Принос в процеса на архаизация на *alsjeblijft* имат и детските книги на една популярна нидерландска писателка и поетеса: Ани М. Г. Шмит (1911—1995). Те са познати и харесвани от всички холандски деца от средата на 50-те години насам. По нейни стихове са съчинени множество детски песни, които знае и си тананика почти всяко холандско дете. Съдържанието и посланието в тези стихове трудно може да бъдат определени като поощрение към „добри обноски“. На пръв поглед бе-

зобидни, тези песнички изразяват бунта на детето към наложения от света на възрастните ред.²

Ik wil niet meer, ik wil niet meer,
ik wil geen handjes geven!
Ik wil niet zeggen elke keer
Jawel mevrouw, jawel meneer,
nee, nooit meer in mijn leven!

Не искам вече никога
ръчичка да подавам,
не ща да казвам всеки път
„госпожо, господине“.
Така да знаете, не искам!³

Изводи

В хода на гореизложеното се очертават изводи в три основни аспекта:

- морфологична и семантична структура;
- превод;
- значение в езика.

Прави впечатление пълната прилика в морфологично-синтактичната структура на учтивите изрази „ако обичаш/ако обичате“ на български и *alsjeblijft/alstublijft* на нидерландски. Незначителните размивания се дължат на граматичните особености в двата езика, например задължителното присъствие на подлог в нидерландското изречение, докато в българското той е имплицитен.

По отношение на вариантите на превод нидерландската учтива форма *alsjeblijft/alstublijft* се превежда на български език в две основни посоки:

а) в комуникативна ситуация „подаване, връчване; представяне“: в такива случаи еквивалент се явява „заповядай(те)“ или по-малко учтивият мълчалив невербален жест;

б) в комуникативна ситуация „молба“ преводните варианти се ограничават до „моля (те/ви/Ви)“ в по-редки случаи (поради архаизацията) — „ако обичаш/ако обичате“.

По отношение на значението на формите на учтивост в езика, разликата в честотата на употребата им е осезаема. При изказване на молба българското „ако обичаш“ се измества или от „моля те/ви/Ви“, или от други изрази, непредставляващи сами по себе си форми на учтивост, като въпросителни, повелителни или модални конструкции, вербализиране на личното чувство, невербални жестове. Подобен паралел е

² Без да възнамерявам да отправям каквато и да било критика от нравствено естество към творчеството на тази знаменита авторка.

³ Преводът мой (Р. Ф.)

налице и в нидерландския език. За разлика от българския, нидерландският език обаче като цяло все още с лекота борави с *alsjeblijft/alstublijft* в комбинация с повелително наклонение. Там процесът на архаизация е изразен в сравнително по-малка степен.

Всеки език се променя. Но промените за жалост в повечето случаи се движат в посока опростяване и обезличаване и се налагат поради незнание, от носители, незагрижени за красотата и богатството му. Като цяло ние българите все по-рядко използваме уникалната по своята етимология форма на учтивост „ако обичаш/ако обичате“, а по този начин лишаваме езика и самите себе си от ценни изразни средства.

БИБЛИОГРАФИЯ

- A. Abeling, *De grote Prisma Nederlands*, Utrecht, 1997.
A. M. G. Schmidt, 347 *Kinderversjes*, Amsterdam, 1987.
G. Hofstede, *Allemaal andersdenkenden*, 2004.
G. Meier, B. Meier, *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft*, Berlin, 1979.
M. Steehouder e. a., *Leren communiceren, Handboek voor mondelinge en schriftelijke communicatie*, Groningen, 1995.
Van Dale *Groot Woordenboek hedendaags Nederlands*, Utrecht / Antwerpen, 1991.
Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов, *Езикознание*, София, 1972.
Л. Андрейчин и др., *Български тълковен речник*, София, 1993.